

Радченко О. А.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ FRAU У БІДЕРМАЄРІВСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЕДУАРДА МЬОРИКЕ

У статті з позиції лінгвокультурології проаналізовано широкий спектр і семантичну диференційованість вербалізаторів концепту FRAU у поетичній творчості Е. Мьоріке. Вивчено візуально-естетичні, соматичні, парасоматичні, характерологічні та соціально-етичні атрибути створених автором жіночих образів, що постулюють головні іпостасі жінки бідермаєрівської епохи.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, гендер, австрійський бідермаєр, Е. Мьоріке.

В статье с позиции лингвокультурологии проанализированы широкий спектр и семантическая дифференцированность вербаллизаторов концепта FRAU в поэтическом творчестве Э. Мёрике. Изучены визуально-эстетические, соматические, парасоматические, характерологические и социально-этические атрибуты созданных автором женских образов, постулирующие главные ипостаси женщины бидермейеровской эпохи.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, гендер, австрийский бидермейер, Э. Мёрике.

In the article a wide specter and semantic differentiation of the concept FRAU in Mörike's poetry have been analyzed from the point of view of linguo-culturology. There have been investigated visual-aesthetic, somatic, parasomatic, social-ethic and characteristic attributes of women images, created by the author, which also embody the main incarnations of the Biedermeier woman.

Key words: concept, language world picture, gender, the Austrian Biedermeier, E. Mörike

У сучасному мовознавстві провідним методологічним принципом дослідження є антропоцентризм, що дозволяє розглядати мову в нерозривному зв'язку з мисленням і свідомістю людини, культурою та духовним життям етносу. Усвідомлення функціональної взаємозалежності між мовою і культурою призвело наприкінці ХХ ст. до виникнення лінгвокультурології як самостійної лінгвістичної дисципліни. У той же час лінгвокультурологічна парадигма належить до основних напрямків новочасної когнітивної лінгвістики, стрижневим поняттям якої виступає «концепт». Представники лінгвокультурологічного напрямку (В. Карасик, С. Воркачов, Г. Слишкін, Г. Токарев) розглядають концепт як основний конструкт культури в ментальному світі людини, константу духовної культури. Ю. Степанов дав визначення концепту, яке стало хрестоматійним для лінгвокультурології: «Концепт – это как бы ступок культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек – рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей» – сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [5, с. 43]. С. Воркачов також пов'язує концепт з носієм мови і розглядає його у дихотомії «мова – культура»: концепти складаються з лексем, які є виразниками національної мовної свідомості, і відіграють роль ключових слів «наївної картини світу». Сукупність таких концептів створює концептосферу мови, яка відображає національно-культурну специфіку. Тож концепт – це «любая дискретная единица коллективного сознания, которая отражает предмет реального или идеального мира и хранится в национальной памяти языка в вербально обозначенном виде» [1, с. 34]. Культурними концептами, що є основною одиницею лінгвокультурології, іменують «многомерные, культурно-значимые социопсихические образования в коллективном сознании, опредмеченные в той или иной языковой форме» [3, с. 98]. Тобто у широкому розумінні концепт пов'язаний з мовним знаком як об'єктиватором концепту певного фрагменту національної картини світу.

В останні десятиліття лінгвокультурологи дедалі частіше спрямовують свій науковий потенціал на аналіз мовної репрезентації певної культурної традиції як засобу експлікації ментальності етносу та вивчення вербальних засобів її вираження у художньому доробку одного чи кількох письменників (А. Головня, Н. Гулівець, Т. Кіс, І. Корольов, О. Ліпіна). Зазначимо, що у художньому тексті концепт формується на синтагматичній основі, має внутрішньотекстову природу. Концептуальний простір художнього твору інтегрує найважливіші поняття, що слугують реалізації авторських цілей і задуму. Тому концепти визначають програму смислової інтерпретації художнього тексту, а сам художній текст репрезентує індивідуальний варіант концептуалізації світу і разом з тим проливає світло на особливості концептосфери того етносу, до якого належить автор [пор.: 2, с. 38-39]. Саме такий варіант концептуалізації світу являє поетичний спадок яскравого представника епохи бідермаєра Едуарда Мьоріке (1804–1875), що є **об'єктом** нашого дослідження. **Предметом** дослідження виступає широкий спектр номінаторів концепту FRAU у ліриці австрійського письменника.

Мета розвідки – комплексний аналіз вербалізаторів концепту FRAU в мовній картині світу Е. Мьоріке, що постають водночас характерними експлікаторами образу жінки бідермаєрівської епохи.

Перш ніж перейти до власне концептуального аналізу, вважаємо за доцільне коротко зупинитись на характеристичних стрижневих атрибутів названої культурної епохи, оскільки вона лише в останні десятиліття стала об'єктом наукового інтересу.

Бідермаєр сформувався у країнах Німецького союзу та в Австрійській імперії у 1815–48-х рр. як антитеза ідеям Французької революції та ампіру наполеонівських часів, як природний відгук на прагнення людей до мирного й упорядкованого життя після десятиліть революцій і воєн. Будучи поняттям реставраційної епохи, символом філістерськи-аполітичного часу, утверджуючи певний утилітарно-буржуазний стиль буття, бідермаєр проявив себе в усіх видах мистецтва. У літературі він окреслює міщанську, неполітично-приватну, почасти радісно-меланхолійну та резигнативно-песимістичну творчість письменників періоду «між романтизмом та реалізмом».

Людина цієї епохи відрізняється від романтика: пристрасний порив до ідеалу, рішучих дій, до безапеляційного неприйняття схеми та сірості, буденності животіння чи занурення у глибини «світової скорботи» поступаються втечі від реальності у домашній затишок (т. зв. «культ домашності»), прагненням поміркованості, збереження традиційних нормативів, навіть смирення як виразу вищих людських чеснот, задоволення сентиментальними переживаннями, м'якою згармонійованою з етичними принципами красою, захопленню побутовою деталлю, частковому поверненню до заперечуваної романтиками античності, інерції класицизму, емпіричності й логоцентризму Просвітництва [4, с. 134]. Водночас такий смиренний городянин лише декларує свою покору, намагається жити за законами держави та дбати про її інтереси. Але це життя породжує глибокі страждання в його душі, говорити про які за тогочасним етикетом було неприйнятно. У свідомості бюргерів епохи Реставрації почасти панують суїцидальні настрої, і саме на цей період припадають масові самогубства [див.: 6, с. 26].

Загалом епоха бідермаєра характеризується певною ідеологічною втомою. Причина цьому – та ж історична криза, всезагальне національне розчарування, протверезіння і зневіра після визвольних воєн, політична не-свобода та економічна кризова ситуація, а пізніше – аксіологічна непевність: більшість людей епохи зберегла віру в ідеали, моральний закон, в об'єктивне, божественне, але більше не бачила можливості реалізувати ці цінності в дійсності. Так виникає особливий світогляд з ідеалістичних та реалістичних об'єктивних складових, що проявляється у творах багатьох письменників (передусім Е. Мьоріке, А. фон Дросте-Гюльсгофф, Н. Ленау, А. Штіфтера, Ф. Грільпарцера, Й. Н. Нестроя, Ф. Раймунда) і визначає феномен культури того періоду загалом, проявляючись у всіх сферах життя.

Концепт FRAU є одним з ключових концептів будь-якої культури. Особливості його вербального вираження в культурі бідермаєрівської епохи дослідимо шляхом комплексного аналізу лінгвальної презентації осіб жіночої статі у поезії Е. Мьоріке.

Обшир та семантична диференційованість корпусу номінувань жінок свідчать про велике значення концепту FRAU в мовній картині світу автора. Найчастотнішими його вербалізаторами виступають іменники *Mädchen/Mädel* (46 слововживань), *Frau/Fräulein* (45), *Mutter* (32), *Weib* (23). При цьому спостерігаємо тенденцію: якщо *Frau* зазвичай стилістично нейтральне і репрезентує істоту жіночої статі як таку, то у *Weib* акцентовано сексуальність та соціальну функцію дружини (почасти вживається у синтагмі: *Mann und Weib*). Крім того, образний світ лірики Е. Мьоріке являє широку палітру інших номінаторів досліджуваного концепту: *Jungfrau/Jungfräulein* (18), *Magd/Mägdelein* (14), *Dirne* (5), *Dame* (4), *Jungfer* (3). Важливість інституту сім'ї для обивателя епохи бідермаєра знайшла вираження у частотності вживання вербалізаторів *Schwester* (21), *Braut* (16), *Tochter/Töchterchen/Töchterlein* (12), *Freundin* (7), *Witwe* (1). Соціальна роль жінки у тогочасному суспільстві відображена репрезентантами *Kaiserin* (1), *Dekanin* (1), *Direktorin* (1), *Rätin* (1), *Schülerin* (2), *Hausfrau/Wirtin* (5), *Sängerin* (7), *Kellnerin* (1), *Müllerin* (1), *Schäferin* (1), *Zofe* (1), *Bettlerin* (1).

Для денотації жінки автор часто послуговується антропонімами. Це імена родичок чи знайомих письменника, яким він присвячував свої поезії: *Clara/Clärchen* (сестра), *Margarete/Gretchen* (дружина), *Fanny* (дочка), *Agnes, Clärchen, Lottchen Neuffer* (кузини), *Peregrina* (перше кохання, автонім *Maria Meyer*), *Frau Pauline, Fräulein Luise von Breitschwert, Frau Luise Walther, Fräulein Elise von Grävenitz, Lottchen Kehl* та ін.; історичних персоналій: *Sapho, Mechtildis (von Bebenhausen), Sabina* (дружина Горация); персонажів народних переказів, легенд чи літературних героїнь: *die schlimme Greth, die stolze Ruth, schön Rahel, Rohtraut, Schneewittchen, Prinzessin Liligi, Nixe Binsefuß, Agrypnia, Erinna, Akme*; вигаданих осіб: *Frau Hilde, Frau Done, Fräulein Bauer, Maria Wispel, Jorinde, Josephine, Lilie, Sara, Marie* тощо. Як бачимо, ціла низка своєрідних казково-легендарних жіночих образів населяє світ лірики Е. Мьоріке, що вважаємо індивідуально-авторською конотацією досліджуваного концепту: *Königin* (3), *Prinzessin* (5), *Fürstin* (4), а також *Hexe* (5), *Zauberin* (2), *Nixe* (6), *Nymphe* (3), *Furie* (1). Замилованість письменника античним світом проявляється в зверненні до вічно жіночого – богинь греко-римської міфології (*Luna, Minerva/Aphrogeneia, Parze, Penia*), серед яких найвищу частотність уживання виявляє вербалізатор *Muse* (13). З музами митець часто вступає у живий діалог, адже творить з їх благословення: «*von keuscher Musen Gunst*» [7, с. 115].

З-поміж ядерних ознак концепту FRAU виділяється зовнішня краса жінки, репрезентована у ліриці Е. Мьоріке наступними візуально-естетичними атрибутами: *schön* (34), *lieblich/lieb* (15), *süß* (9), *hold* (4), *schwarzäugig* (3), *blondhaarig* (3), *frisch* (3), *fein* (2), *hübsch* (2), *glänzend* (2), *schlank* (2), *nett* (1), *rein* (1), *zauberhaft* (1), *unvergleichlich* (1), *zierlich* (1). Милуючись вродою молодої дівчини чи статечної жінки, що виступає імплікативною семою досліджуваного концепту, автор акцентує наступні соматичні та парасоматичні характеристики їх зовнішності: *Kopf/Haupt* (2), *Gesichtchen/Angesicht/Anlitz* (7), *Stirn* (3), *Schläfe* (1), *Nacken* (2), *Haar* (14), *Locken* (5), *Zopf/Flechte* (7), *Augen* (26), *Wimper* (2), *Mund* (14), *Lippen* (16), *Zähne* (1), *Wangen* (9), *Hals/Kehle* (4), *Gestalt* (3), *Leib* (1), *Haut* (2), *Schulter/Achsel* (4), *Busen* (2), *Herz* (3), *Arm* (4), *Hand* (9), *Finger* (1), *Schoß* (2), *Fuß* (1), *Lachen/Lächeln* (29), *Blick* (11), *Stimme* (8), *Rede* (1), *Flüstern* (1), *Hauch* (3), *Schatten* (3), *Tränen* (4), *Miene* (2), *Licht* (2), *Wink* (1), *Kleid/Gewand* (6). Помітна деталізація виражальних атрибутів засвідчує схильність письменника епохи бідермаєра до тонкого і чутливого зображення найменших, найособистіших дрібниць у бутті людини: «*wie Rosen glüht ihr Gesichtchen*» [7, с. 17]; «*die Lippen, die von Reife quillen*» [7, с. 27]; «*Welch zages Spiel die braunen Augen hatten! / Wie barg sich unterm tiefgesenkten Schatten / Der Wimper gern die ros'ge Scham!*» [7, с. 41]; «*Stirne, Augen und Mund, von Unschuld strahlend, umdämmert / Schon des gekosteten Glücks seliger Nebel geheim. / ...Ihr Lächeln / Zeigt nur gezwungen die Zahnperlen, die köstlichen, euch. / Wüsstest euch was die Schleife verschweigt im doppelten Kranze / Ihrer Flechten! Ich selbst steckte sie küssend ihr an, / Während mein Arm den Nacken umschlag*» [7, с. 82]; «*...Die mit hängenden Flechten im häuslichen Kleide dabeisteht, / Nieder zum Boden die lang schattende Wimper gesenkt, / Indes jene, geschmückt, und die fleißig geordnete Zöpfe*

Unter dem griechischen Netz, offen Auges mir lacht» [7, с. 83]. Наведені приклади змальовують типовий портрет жінки у поезії Е. Мьоріке. Це вродлива й цнотлива молода дівчина, у товаристві якої ліричний герой шукає умиротворення, тиші, ідилії – втечі від негаразд реальності (показовими у цьому контексті є вірші зрілих років, які зображають меланхолійну втечу у юне кохання та дитинство, напр. «Liebesvorzeichen», «Nachts am Schreibepult», «Am Walde», «An Gretchen», «An Luise Rau» та ін.).

У ліриці Е. Мьоріке жінка наділена такими характерологічними та соціально-етичними якостями, як *lustig/heiter/wohlgemut* (9), *fromm* (6), *klug/geistreich* (5), *gut/gütig/barmherzig* (5), *scheu/zag* (5), *treu/treuherzig* (4), *zart/zärtlich* (4), *bescheiden* (3), *sitsam* (3), *geruhig/still* (3), *böse* (3), *edel* (2), *unschuldig/von Unschuld strahlend* (2), *schadenfroh* (2), *schlau* (2), *keusch* (1), *sparsam* (1), *neidlos* (1), *verzeihend* (1), *eifersüchtig* (1), *nicht eitel* (1), *stolz* (1), *kokett* (1), *töricht* (1), *trutzig* (1), *vielgesprächig* (1). Наголосимо на однозначному превалюванні тут позитивних рис, притім що негативні спорадично експлікують енциклопедичні психофізіологічні характеристики жіночої статі (природна хитрість, часта зміна настрою, надмірна балакучість, ревнивість, а також чуттєвість та романтичність жінки, її здатність часто закохуватися; найвиразніші образи таких жінок знаходимо у поезіях «Die Tochter der Heilde», «Der Schatten», «Das Bildnis der Geliebten», «Peregrina»). Це свідчить про загальну позитивну детермінованість концепту FRAU у свідомості австрійського автора. Зазначені атрибути позначають роль жінки у міжгендерних і суспільних відносинах, на яких зупинимось нижче.

У мовній картині світу чи не кожного лірика концепт FRAU нерозривно пов'язаний з концептом LIEBE. Творчість Е. Мьоріке – не виняток, хоч цей зв'язок тут специфічний, маркований культурою епохи. На важливість цього почуття для автора вказує частотність вживання таких об'єктиваторів досліджуваного концепту, як *Liebchen* (13), *Geliebte* (12), *Liebste* (10), *Schatz* (7). Вродлива жінка сприймається як об'єкт пристрасті: «*wir bissen uns die Lippen wund*» [7, с. 47], «*das Mädchen... kühlte mir die Lippen mit leisen Küssen*» [7, с. 93], «*Balsam würde mein Blut im frischen Kusse des Weibes*» [7, с. 105]. Однак ця пристрасть уже не ошасливлене ліричного героя бідермаєра. Навпаки, він намагається радше уникати її, адже відчуває, що пристрасть («*böse Lust*» [7, с. 126]) принесе лише руйнування, залежність, глибокі страждання: «*In diese Nacht des Blickes mich zu tauchen, / Unwissend Kind, du selber lädst mich ein – / Willst, ich soll kecklich mich und dich entzünden, / Reichst lächelnd mir den Tod im Kelch der Sünden!*» [7, с. 97], «*Wie schlägt mein Busen! – Erschütternd / Ist der Dämonien Ruf...*» [7, с. 83]. У поезії Е. Мьоріке читач відчуває захоплення ніжними, невинними почуттями, симпатією, яка тільки зароджується, першими сором'язливими зустрічами. У наведеному прикладі цю невинність вдало передає часто використовуване автором порівняння своєї коханої з дитиною, супроводжуване атрибутами *süß, schön, seltsam, fromm* [пор.: 7, с. 18, 54, 98, 139, 265]. Більш того, об'єкт кохання нерідко підноситься над плинністю, сягає небесних сфер і перетворюється на об'єкт поклоніння: «*ein göttlich Frauenbild*» [7, с. 36], «*deinen heiligen Wert*» [7, с. 124], «*...Atemzüge des Engels, welcher sich in dir verhüllt*» [7, с. 124], «*...trägt dein Antlitz, o wie hell, die Spur / Des Heiligen*» [7, с. 202].

Чисте й неодмінно вірне кохання корелюється із роллю жінки у соціальному інституті сім'ї – берегині домашнього вогнища та матері. У цьому контексті Е. Мьоріке віддає данину бідермаєрівському культурі «домашності», про який мовилось вище. Якщо молоді дівчата зображаються у своїй веселій безтурботності (найчастотніші об'єктиватори: *singen/Gesang/Lied* – 18, *tanzen/Tanz* – 6), то основне завдання молодиці – «*den eignen Herd zu bauen*», де «*Heiterkeit und holde Sitte, / Wie Sommerluft, durchwehn dein Haus, / Und, goldgeschuht, mit leisem Tritte / Gehn Segensengel ein und aus*» [7, с. 38]. Таку щасливу картину сімейного затишку заміжня жінка повинна підтримувати щоденною працею: своїми «*kunstfertige Hände*» [7, с. 84] вона готує їжу, порастає в садку і біля худоби, пряде, тче, а «*mit verklärtem Blicke*» [7, с. 202] допомагає своєму чоловікові у веденні ділових справ (див., напр., вірші «Märchen vom sichern Mann», «Ländliche Kurzweil», «Ach nur einmal noch im Leben!», «Häusliche Szene», «Wämmesle»). Працьовита і хазяйновита дружина бюргера епохи бідермаєра неодмінно моральна та набожна, що показово експлікують наступні синтагми: «*Sie zeigt so stolze Sitten*» [7, с. 22], «*...der strengen Hausfrau Christentugend*» [7, с. 268], «*Flehet zu ihm [Gott] in Gebeten, / Doch geheimnisvoll und leis*» [7, с. 89]. Зауважимо, що Е. Мьоріке різко виступає проти одруження без любові (див. вірш «Bei der Trauung»), а у низці поезій висловлює обачне ставлення до шлюбу, попереджаючи дівчат, що у ньому на них чекає важке, повне клопотів життя («Hochzeitlied», «Meines Veters Brautfahrt», «Lang, lang ist's her!» та ін.). Очевидно, це – відбиток власного нещасливого сімейного життя: будучи двічі розлученим, письменник антагоністично згадує навіть про свою першу кохану Марію Маєр: «*Sie küsst mich zwischen Lieben noch und Hassen...*» [7, с. 100]. Усе ж зберігаючи віру у вічне кохання («*unveraltet Liebe doch und Treue bleibt*» [7, с. 196]), поет вливається у русло епохи, що гостро сприймала антиномічну розірваність буття.

Однак найважливіша функція жінки все ж співвідноситься з роллю матері та її незамінністю для дітей – ядром концепту FRAU. У ліриці Е. Мьоріке лексема *Kind/Knabe* вживається у безпосередній пов'язі із лексемою *Mutter/Frau* 32 рази, а цей зв'язок виразно експлікується в таких ідилічних картинах, як: «*Dein herzallerliebtes Schätzchen / Ist doch ein Mutterkind*» [7, с. 16], «*Und die trunkenen Augen ihres süßen / Knaben küssend mit jenem Purpurmunde...*» [7, с. 91], «*Schau, wie das Knäblein sündenlos / Frei spielt auf der Jungfrau Schoß*» [7, с. 119]. Чи не найбільш промовистими у цьому контексті є слова митця, звернені до власної матері: «*O Mutter!.. / Ein noch ungesungenes Lied ruhst du mir im Busen, / Keinem vernehmbar sonst, mich nur zu trösten bestimmt, / Wenn sich das Herz unmutig der Welt abwendet und einsam / Seines himmlischen Teils bleibenden Frieden bedenkt*» [7, с. 107–108].

Висновки та перспективи дослідження. Художній світ лірики Е. Мьоріке являє широкий спектр вербалізаторів концепту FRAU, що посутньо акцентують вікові, гендерні та соціальні площини створених автором жіночих образів та засвідчують значущість жінки в австрійському культурному ареалі. Високу частотність при денотації жінки виявляють антропоніми, що сягають від імен родичок письменника до іменувань міс-

тико-міфологічних постатей. Останні вважаємо індивідуально-авторською конотацією досліджуваного концепту. Аналіз візуально-естетичних, соматичних і парасоматичних, характерологічних і соціально-етичних атрибутів жінки у поезії Е. Мьоріке засвідчує переважання ядерних ознак концепту FRAU: зовнішня краса, що постає у невіддільній пов'язі з чеснотами і моральними якостями та формує сприйняття жінки як об'єкта кохання і поклоніння; зв'язок з домашнім вогнищем, хазяйновитість та ошадливість; роль матері та її незамінність для дитини. Водночас ці ознаки постають характерними експлікаторами образу жінки бідераєрівської епохи: на відміну від емансипованих, примхливих, корисливих героїнь романтизму, цінується проста жінка з «натуральною» зовнішністю, яка викликає не шалену пристрасть, а невинну закоханість, є берегинею домашнього затишку, хорошою подругою для чоловіка і люблячою матір'ю для дітей. Саме у її товаристві тогочасний обиватель знаходить порятунок від негараздів реставраційної доби.

Одним із перспективних напрямів дослідження вважаємо компаративне вивчення концептів FRAU та MANN в культурі австрійського бідераєра.

Література:

1. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Аспекты метакоммуникативной деятельности : Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж, 2002. – Вып. 3. – С. 30-38.
2. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 36-44.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Літературознавча енциклопедія : [у 2-х т.] / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
5. Степанов Ю. С. Концепт / Ю. С. Степанов // Константы : Словарь русской культуры. – [3-е изд.]. – М. : Академический проект, 2004. – С. 42-67.
6. Kluckhohn P. Biedermeier als literarische Epochenbezeichnung / Paul Kluckhohn // Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. – Jg. 13 (1935). – H. 1. – S. 1-43.
7. Mörike E. Werke in einem Band / Eduard Mörike ; [hrsg. von Herbert G. Göpfert]. – München – Wien : Carl Hanser Verlag, 1982. – 1052 s.